АНОТАЦІЯ

Береговий В. Б. Кипріан Карфагенський у формуванні ранньої церкви. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія». – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2026.

Одним із найважливіших етапів формування християнської релігії є ранній період становлення християнської церкви. Кипріан Карфагенський є одним із найвизначніших донікейських Церковних Отців. Велика кількість його листів та трактатів збереглися до нашого часу і є важливим джерелом з вивчення історії як раннього християнства, так і соціокультурних процесів у Римській імперії у середині III ст. після Р. Х. Церковне вчення Кипріана вплинуло на Аврелія Августина та інших богословів латинського християнства, які у свою чергу заклали ідеологічне підґрунтя для формування середньовічної і навіть ширше – Європейської цивілізації відповідно.

У вітчизняній історіографії тематиці раннього християнства присвячено небагато уваги, а постать Кипріана Карфагенського розглядалася опосередковано. Те саме стосується і регіону Римської Африки, особливості якого вплинули на стрімкий розвиток та посилення церкви Карфагена у період Пізньої Античності. Відсутність спеціальних праць з глибоким вивченням цього ранньохристиянського діяча зумовлюють потребу у комплексному дослідженні біографії Кипріана Карфагенського та його єпископської діяльності.

Метою цієї дисертації є дослідити на основі джерел та спеціальної наукової літератури постать Кипріана Карфагенського, його єпископське служіння та формування системи поглядів у контексті розвитку ранньої церкви Римської імперії.

Джерельна база представлена насамперед писемними працями наративного та епістолярного характерів. Додатковим компонентом є епіграфічні, візуальні, нумізматичні та археологічні матеріали. Писемні джерела поділені на декілька груп, серед яких є наративні твори церковних істориків та згадки про Кипріана Отцями Церкви IV – V ст., твори попередників Кипріана, котрі вплинули на формування його

богословського світогляду та у яких подається інформація про церковне середовище Африки у першій пол. III ст., агіографічні тексти, корпус листів Кипріана Карфагенського, його трактати та деякі праці з корпусу Псевдо-Кипріана, що написані його сучасниками. Окремою групою писемних джерел є твори античних нехристиянських істориків, у яких міститься інформація про політичний розвиток Римської держави у досліджуваний період.

Історіографія дослідження представлена насамперед працями англійських, французьких, німецьких та американських дослідників. Комплексні наукові дослідження розпочалися у XIX ст. з розвитком та інституалізацією історичної науки. Насамперед єпископ Кипріан окремо досліджувався католицькими та протестантськими істориками і богословами, а його постать розглядалася безвідривно від специфіки регіону Римської Африки та африканського християнства. Французьке колоніальне панування на території Магрибу вплинуло на те, що археологічні дослідження, а також чимала кількість праць, що присвячені ранньому християнству в Африці, представлені у французькій історіографії. Водночас німецькими та англійськими науковцями був здійснений великий джерелознавчий аналіз ранніх церковних письменників та зокрема Кипріана. У другій половині XX ст. та у сучасній історіографії продовжують досліджуватися праці цього Карфагенського єпископа, здійснюються нові спроби хронологічної реконструкції його листів і трактатів, а також по-новому інтерпретуються його еклезіологічні та богословські погляди. Кипріан розглядається дослідниками з культурно антропологічним підходом у системі античного світу середини III ст. після Р. Х.

Встановлено, що Римська Африка була багатою торгово-економічною, урбанізованою провінцією. Широка комунікація та постійний притік населення вплинули на появу ранньохристиянського вчення на цій території у II ст., котре потрапило сюди як зі східних провінцій, завдяки еллінізованій юдейській діаспорі, так і з Рима. Перша згадка про християн датується 180 р. На початку III ст. християни Африки піддалися спорадичному переслідуванню за імператора Септимія Севера.

Однак у подальшому християнство перебувало у мирних відносинах з владою до кінця 249 р.

Визначено, що до середини III ст. християнство в Африці вже мало сформовані ознаки церковної спільноти з поділом на клір та мир. Реконструюється, що до єпископату Кипріана главами церкви Карфагена були Оптат, Агриппін та Донат. Особливостями африканського християнства були латиномовність церкви, велика кількість єпископів, практика зібрання соборів для колегіального вирішення питань, високий культ мучеництва. Доведено, що писемний спадок Тертулліана є одним із найважливіших джерел з історії християнства в Африці початку III ст. Його творчість мала безпосередній вплив на формування системи поглядів Кипріана Карфагенського. Однак чимало ригористичних ідей Тертулліана, зокрема ставлення до обов'язковості мучеництва, не були прийняті Кипріаном.

Встановлено, що Кипріан народився на початку III ст. у Карфагені та походив з багатої аристократичної сім'ї. Він працював вчителем риторики і поєднував цю професію з адвокатською діяльністю. Після світоглядної кризи та розчарування в язичницьких цінностях у 240-их рр. Кипріан приймає християнство. Завдяки щедрим милостиням на благо пастви і релігійному ентузіазму він швидко долає шлях сходження церковною ієрархією та обирається паствою єпископом Карфагена у 248/249 р. Перші праці Кипріана показують його адміністративний хист, бачення церкви як моральної та дисциплінованої спільноти, яка управляється єпископами.

Проаналізовано, що релігійний указ імператора Деція Траяна стосовно обов'язкового жертвоприношення у 250 р. призвів до гоніння на християн. Кипріан покинув кафедру та більше року за межами Карфагена провадив єпископську діяльність. Криза у церкві Африки у 250 – 251 рр. була спричинена великою кількістю відпалих християн (*lapsi*), які забажали швидкого дарування їм церковного прощення. Під час цієї кризи проявилися суперечки стосовно церковної влади між єпископом Карфагена та мучениками і сповідниками, авторитет яких був високий під час гоніння. Деструктивною була також діяльність бунтівного духовенства, котре стало в опозицію владі Кипріана. Для подолання церковної кризи єпископ Карфагена здобув підтримку церкви Рима, а згодом висвятив до лав духовенства декількох

сповідників, тим самим ієрархізувавши мучеників та сповідників. Повернення Кипріана наприкінці весни 251 р. у Карфаген та організація ним собору поклали край церковній кризі та укріпили владу єпископа. Його сформованими постулатами вчення були: 1) церковна єдність є сакральним явищем 2) церква управляється єпископами, які мають бути солідарними між собою 3) відпалі християни отримують можливість церковного прощення, якщо увійдуть у довготривале покаяння.

Доведено, що участь Кипріана у подоланні розколу Новаціана зіграла вагому роль в укріплення влади єпископа Рима Корнелія. У 251 – 252 рр. боротьба з схизматичнми рухами (новаціаністів та лаксистів), які утворилися після гоніння Деція, сприяла реалізації доктрини єпископа Карфагена стосовно «єдності церкви», за якою схизматична діяльність ототожнювалася з єрессю.

Детальний розгляд діяльності Кипріана у 253 – 254 рр. дає підстави стверджувати про ефективність його єпископського управління, зокрема у час вирування смертоносної епідемії; у фінансовій допомозі полоненим християнам під час берберського набігу; організації собору у Карфагені (весною 253 р.), постановою якого розпочалася остаточна реінтеграція відпалих (*lapsi*) у церковне середовище. Водночас аналіз праць єпископа встановив, що есхатологічний світогляд Кипріана, його апокаліптичні очікування відображали суспільну реакцію на кризу III століття у Римській імперії.

Визначено, що суперечка стосовно хрещення 255 – 256 рр. між єпископами Кипріаном та Стефаном полягала у різному баченні інтеграції схизматиків та єретиків у церковне середовище. Практика повторного хрещення пропонована Кипріаном не підтримувалася єпископом Стефаном. Єпископ Карфагена вважав, що сакральні таїнства можливі тільки у середовищі ортодоксальної церкви, але не поза нею. Під час суперечки у Карфагені були організовані три єпископські собори на підтримку позиції Кипріана, однак попри це єпископ Стефан розірвав комунікацію з церковними спільнотами Африки. Відсутність продовження цієї суперечки з боку Кипріана у першій половині 257 р. обґрунтовується нами виникненням емоційного надлому єпископа Карфагена після руйнування його доктрини «єдності церкви».

Визначено, що едикти імператора Валеріана 257 та 258 рр. мали суто антихристиянський характер. Кипріан був засуджений до заслання на рік у місто Курубіс. Після повернення у Карфаген він постав перед судом проконсула і був засуджений на смертну кару 14 вересня 258 р. Аналіз його останніх листів, а також дії єпископа в останній рік життя, показують, що мотивація прийняття мучеництва Кипріаном полягала у психо-емоційному надломі, стані глибокого психологічного розчарування і тотальної фрустрації після чергової церковної кризи та руйнування його доктрини «єдності церкви». Після мученицької смерті відбулася швидка сакралізація єпископа Карфагена.

Практичне значення дисертації полягає у можливості її використання для монографій, хрестоматій та підручників, що присвячені розгляду історії християнства, античної греко-римської цивілізації. Дисертація може використовуватися в навчальних, освітньо-наукових, науково-дослідних установах, структурних підрозділах, сферою яких є вивчення історії та релігієзнавства, а також у теологічних закладах, богословських академіях та семінаріях.

Ключові слова: суспільства стародавнього світу, античної греко-римської цивілізації, середніх віків та раннього нового часу, християнство, Стародавній Рим, Римська імперія, Пізня Античність, історія церкви, мучеництво, релігія, патристика, Карфаген, Кипріан Карфагенський, Римська Африка.

SUMMARY

Beregovyi V. B. Cyprian of Carthage in the formation of the early church. Qualification scientific work as a manuscript.

Thesis for the PhD degree of specialization 032 “History and archeology”. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2026.

One of the most crucial stages of the Christianity formation is the early period of Christian church incipience. Cyprian of Carthage is one of the most prominent ante-Nicene Fathers. An abundance of his letters and treatises are still being preserved and are an important source of history exploring of both Early Christianity and sociocultural processes in the Roman Empire in the middle of the 3rd century A.D. Ecclesiology of

Cyprian influenced Augustine of Hippo and other theologists of the Latin Christianity, who laid the ideological foundation of the medieval, and furthermore European civilization for their part.

The topic of the Early Christianity has been payed little regard to in the domestic historiography, and the figure of Cyprian of Carthage is viewed implicitly. The same holds true for the Roman Africa region, the peculiarities of which influenced the Church of Carthage's rapid growth and strengthening in the Late Antiquity. The absence of special research on the in-depth study of this figure begets the need of Cyprian of Carthage's biography and bishop activity be complexly researched.

The research of figure of Cyprian of Carthage, his episcopate and the mindset in the context of the Early Church of Roman Empire advancement on the basis of sources and special historical literature is the main purpose of this dissertation.

The primary sources are displayed as narrative and epistolary works. Epigraphical, visual, numismatical and archaeological materials are the additional component. The written primary sources are divided into several groups, among which there are narrative works of early Church historians and Church Fathers' of the 4th-5th centuries records about Cyprian, the works of Cyprian's predecessors, which influenced his theological mindset and which deliver the information about the state of the church in Africa in the first part of the 3rd century, hagiographical texts, Cyprian of Carthage's corpus of letters and treatises, and some works from Pseudo-Cyprian's corpus written by his contemporaries. The works of ancient non-Christian historians, which contain information about the political development of Roman Empire in the researched period, are a distinct group of sources.

The historiography of the research is primarily represented by works of English, French, German, and American researchers. With the improvement and institutionalization of history as a science, complex scientific studies started in the 19th century. First and foremost, bishop Cyprian was specifically researched by Catholic and Protestant historians and theologists, and his figure was regarded inseparably from the Roman Africa region's and African Christianity's specificity. Archaeological researches and numerous studies on the Early Christianity, which are presented in the French historiography, were impacted by

French colonial rule over Maghreb. Simultaneously, a major analysis of the primary sources of the Early Church writers including Cyprian was conducted by German and English scientists. The works of such bishop of Carthage have been still being researched since the second half of 20th century, the new attempts of the chronological reconstruction of his letters and treaties are made, also his ecclesiological and theological perspectives are novelly interpreted. Researches study Cyprian with a cultural-anthropological approach in the system of the ancient world of the middle 3rd century A.D.

It was established that Roman Africa was a wealthy commercial-economic and urbanized province. Wide communication and a population influx influence the inception of the Early Christian doctrine within the territory in the 2nd century, which was brought from both the eastern provinces thankfully to Hellenized Jewish diaspora and from Rome. The first mention of Christians traces back to 180 A.D. Christians of Africa underwent a sporadic persecution under emperor Septimius Severus at the beginning of the 3rd century. However, Christianity coexisted in peaceful relations with the ruling powers thereafter up to the end of 249 A.D.

It was defined that by the middle of the 3rd century Christianity in Africa has already had formed features of ecclesial community with a division to peace and the clergy. It is reconstructed that the church primates of Carthage had been Optate, Agrippin, and Donatus before episcopate of Cyprian. Church Latin, numerous bishops, the practice of council gatherings for the sake of collegial solutions, high cult of martyrdom were the peculiarities of the African Christianity. It was proven that written legacy of Tertullian is one of the most significant sources on history of Christianity in Africa of the beginning of the 3rd century. His oeuvre made a direct impact on the formation of Cyprian of Carthage's mindset. Nonetheless, many of Tertullian's rigorous ideas were not accepted by Cyprian.

It was determined that Cyprian was born at the beginning of the 3rd century in Carthage and came from a wealthy aristocratic family. He worked as a rhetoric teacher combining that with advocacy. Cyprian converts to Christianity in 240s A.D. after the worldview crisis and the disappointment in the pagan values. Due to generous alms for congregation and religious zeal he quickly reached through the church hierarchy and was chosen as a bishop of Carthage in 248/249 A.D. First works of Cyprian demonstrate his

administrative knack, a church vision as a moral and disciplined community led by bishops.

It was analyzed that the emperor Trajanus Decius' religious decree concerning the obligatory sacrificing in 250 A.D. led to the persecution of Christians. Cyprian abandoned the cathedra and conducted episcopal activity beyond Carthage. The crisis in the church of Africa in 250-251 A.D. was caused by a great number of lapsed Christians (lapsi), who willed to be shortly gifted with the church remission. Throughout this crisis, disputes concerning church power arose between the bishop of Carthage and martyrs and confessors who held a high authority during the persecution. Additionally, the activity of the rebellious clergy, which opposed the power of Cyprian, was destructive. With the intention of overcoming the church crisis, the bishop of Carthage gained the support of the Roman church, and later on ordained several confessors, in such way hierarchizing martyrs and confessors. Returning of Cyprian at the end of spring of 251 A.D. and organization of council by him brought the church crisis to a close and empowered the bishop's power. His formulated postulates were: 1) the church unity is a sacred occurrence, 2) the church is managed by the bishops, who have to be solidary with one another, 3) lapsed Christians receive an opportunity of the church remission if they enter the prolonged repentance.

It was proven that Cyprian's participation in overcoming of Novatian's schism played a crucial role in the strengthening of Rome's bishop Cornelius' power. In 251-252 A.D., the struggle with the schismatic movements (novatianists and laxists), which appeared after Decian persecution, fostered the implementation of bishop of Carthage's doctrine "church unity", in accordance to which the schismatic activity equated to heresy.

Detailed consideration of Cyprian's activity in 253-254 A.D. give grounds to affirm the effectiveness of his bishop rule, in particular at a time of a seething deadly outbreak; of the financial support of the captive Christians during the raid of Berbers; of the organization of council in Carthage (in spring 253 A.D.), by decree of which the final reintegration of lapsed (lapsi) into the Church environment. Meanwhile, the analysis of the bishop's works showed that Cyprian's eschatological mindset, his apocalyptic expectations reflected the social reaction on the Crisis of the Third Century in the Roman Empire.

It was defined that the Baptism controversy of 255-256 A.D. between bishops Cyprian and Stephan consisted in the different perspectives on the schismatics and heretics integration into the church environment. The practice of Rebaptism proposed by Cyprian was not supported by bishop Stephan. The bishop of Carthage assumed that sacred sacraments may take place exceptionally in the orthodox church. Whilst three episcopal councils in solidarity with Cyprian's perspective were organized during the Baptism controversy in Carthage, bishop Stephan terminated the communication with the African ecclesial communities. A lack of the dispute's extension from Cyprian's side in the first half of 257 A.D. substantiates by emergence of emotional fracture of the bishop of Carthage after the destruction of his doctrine "church unity".

It was defined that decrees of the emperor Valerian of 257 and 258 A.D. clearly carried the anti-Christian aim. Cyprian was sentenced to the banishment for a year to the city of Curubis. After returning to Carthage, he appeared before the court of proconsul and was sentenced to death on 14 September 258 A.D. The analysis of his last letters and the bishop's actions withing the last year of life indicate that the motivation of the martyrdom acceptance by Cyprian lied in the psycho-emotional fracture, the state of profound psychological fraction, and total frustration after another church crisis and the destruction of his doctrine "church unity". A rapid sacralization of the bishop of Carthage took place after the martyrdom.

The practical impact of dissertation lies in the opportunity of using it in monographs, chrestomathies, and textbooks, which are centered around the research of history of Christianity, Greco-Roman civilization. The dissertation may be used in educational, educational-scientific, research institutes, structural units, the studies of which lies in history and religious studies, and also in theological institutes, theological academies and seminaries.

Key words: Societies of the Ancient World, Greco-Roman civilization, Middle Ages and Early Modern period, Christianity, Ancient Rome, Roman Empire, Late Antiquity, Church history, martyrdom, religion, patristics, Carthage, Cyprian of Carthage, Roman Africa.